FONETISME ARHAICE ÎN DACOROMÂNA ACTUALĂ

SORIN GUIA
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

Studiul de față se bazează pe un corpus de texte realizat în cadrul cercului de dialectologie şi sociolingvistică de la Facultatea de Litere din Iaşi, care are ca principale obiective atât dezvoltarea abilității participanților pentru realizarea anchetelor lingvistice, pentru transcrierea şi interpretarea principalelor fenomene ce caracterizează limba vorbită în spațiu dialectal, cât şi realizarea unei arhive şi a unor corpusuri de texte, care să reflecte situația actuală a dacoromânei[1]. Multe dintre textele transcrise în cadrul cercului nostru au stat la baza realizării unor lucrări de licențe[2]. Majoritar moldoveneşti, dar şi din alte zone ale țării (Bistrița Năsăud, Maramureş, Satu Mare, Alba, Hunedoara, Covasna, Basarabia), textele culese de-a lungul a cinci ani de activitate, au fost incluse într-o arhivă şi au fost publicate – în urma selecției şi a corectării unor chestiuni de transcriere – într-un corpus de texte dialectale (ce cuprinde texte tematice din 60 de puncte de anchetă), menit să ofere o radiografie corectă asupra graiurilor dacoromâne la început de secol XXI[3].

În graiurile din Moldova, în cele ardeleneşti, mergând până în Banat, întâlnim şi unele fonetisme arhaice, stadii mai vechi din evoluția anumitor sunete latine spre sunetele înregistrate astăzi în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân. Aceste fonetisme arhaice apar în variație liberă cu fonetismele literare, în funcție de subiectul vorbitor, de variabilele sociolingvistice şi de situația de comunicare. Deseori, acelaşi subiect vorbitor pronunță ambele forme, chiar în acelaşi enunț, uneori corectându-se, denotând cunoaşterea ambelor forme, dar şi intenția subiectului de a scoate în evidență sau de a masca formele arhaice.

1. Fonetismele arhaice ĝ şi ḑ

1.1. *Africata* ĝ

Fonetismul arhaic ĝ[4] se pronunță fricativ în graiurile moldoveneşti şi bănățene (la fel ca africata sonoră, care se fricativizează în aceste arii). Ca în marea majoritatea a graiurilor

[1] Pe lângă aprofundarea noțiunilor teoretice privitoare la metodele folosite pentru culegerea materialului dialectal, la sistemul de transcriere fonetică cu semne diacritice, studenții sunt antrenați în discuții ştiințifice, unele polemice, fiecare prezentându-şi strategiile utilizate pentru a determina cooperarea subiectului vorbitor, dar şi problemele apărute pe parcursul anchetei.

[2] Anual, circa 20 de studenți au elaborat (micro)monografii dialectale în care sunt descrise, din perspectivă diacronică şi sincronică, varietățile diatopice şi diastratice, sunt sintetizate principalele fenomene lingvistice care individualizează graiurile din comunele luate în discuție.

[3] Vezi Guia (2014: 163-382). În acest sens, exemplificările se vor face cu precizarea județului şi a localității în care s-au efectuat anchetele şi a numărului textului în cadrul corpusului menționat.

[4] Arhaismul *ĝ*, urmaşul lat. *i* consoană în poziție inițială, urmat de posterioarele labiale *o*, *u*, respectiv provenit din *d* + *e*, *i* urmate de *o* sau *u* accentuate, devenit mai întâi *ĝ*, păstrat ca atare în subdialectul maramureşean şi fricativizat la *j* în graiurile muntean şi crişean, ca în limba literară, devine constrictivă şi în

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

moldoveneşti sau ardeleneşti de nord şi de nord-est, sunetul *ẑ* reprezintă rostirea africatei sonore *ĝ*, provenită din trecerea lui *d* latin + *i, ó, ú* > *ĝ*, urmare a celei de-a doua africatizări, petrecută în latina populară târzie. Fonetismul este întâlnit în textele vechi din secolul al XVI-lea, fiind consemnat cu regularitate în aria ce caracterizează norma literară nordică, moldovenească, până în secolul al XIX-lea.

Conservarea fonetismului arhaic *ẑ* este întâlnită în exemple precum *aẑún*, *aẑútâ*, *ẑúŋcâ*, *ẑúŋcuțâ*, *ẑunícâ*, *ẑoc*, *ẑoi̯*, *ẑos*. Astăzi, fenomenul are o răspândire mai largă şi compactă față de fonetismul *ḏ* în majoritatea graiurilor moldoveneşti (mai puțin partea de sud a provinciei), extinzându-se în aria nordică a dacoromânei până spre graiurile vestice:

- *aẑún* (BC, Bereşti, 2), *aẑúnu* (BT, Păltiniş, 2);
- *aẑi̯ún̯ẑi̯* (BC, Căiuți, 4), *aẑún̯îm* (BT, Vorona, 1), *azûn̯ẓ́ḛ́m* (BT, Păltiniş, 3; IS, Andrieşeni, 1; VS, Mărăşeşti, 2), *aẑun̯ẑ́ḛ́* (SV, Mihoveni, 4; VS, Vetrişoaia, 2; VS, Micleşti, 3), *aẑún̯s* (BC, Vîlcele, 2, 3; IS, Cepleniţa, 1; SV, Frătăuții Noi, 1), *aẑún̯ẑ* (NT, Tazlău, 2);
- *ẑu̯os* (NT, Hlăpeşti, 4; SV, Mihoveni, 2; SV, Frătăuții Noi, 3; SV, Liteni, 2; VS, Mărăşeşti, 4; VS, Vutcani, 1), *ẑos* (BC, Filipeşti, 2; IS, Andrieşeni, 1; IS, Răchiteni, 2);
- *ẑu̯ácâ* (BC, Filipeşti, 4), *ẑucáu̯*, *ẑu̯oc* (BC, Asău, 2; IS, Cepleniţa, 3), *ẑucái̯* (BN, Ilva, 7), *ẑucá* (BT, Coţuşca, 1; BT, Lozna, 5; SV, Vicovu de Sus, 6), sâ *ẑu̯ásî* (BT, Lozna, 3; SV, Straja, 5), *zîu̯ócuri̯* (BT, Păltiniş, 4), *ẑu̯oc* (BT, Talpa, 1; NT, Cracăul Negru, 2), *ẑucá* (SV, Frătăuții Noi, 2; SV, Boroaia, 3), *ẑuáca*, dar şi *ajun̯ẑ́ḛ́* (SV, Boroaia, 1), *ẑucám* (SV, Boroaia, 4), *ẑu̯oc* (SV, Broşteni, 2; NT, Tazlău, 2), am *ẑucát-u̯o* (NT, Gîdinți, 1);
- *aẑutát* (BT, Coţuşca, 1; NT, Farcaşa, 5), *aẑútâ* (VS, Micleşti, 1), sî-l *aẑúti* (BT, Vorona, 4), *aẑutáu*, *ẑumáti* (SV, Vicovu de Sus, 3), *aẑúţ* (IS, Răchiteni, 4);
- *ẑu̯oc* (BT, Talpa, 1; NT, Cracăul Negru, 2), sâ-i̯ *ẑuásî* (SV, Straja, 5), *ẑucá* (SV, Frătăuții Noi, 2; SV, Boroaia, 3), *ẑuáca*, dar şi *ajun̯ẑ́ḛ́* (SV, Boroaia, 1), *ẑucám* (SV, Boroaia, 4), *ẑu̯oc* (SV, Broşteni, 2; NT, Tazlău, 2), am *ẑucát-u̯o* (NT, Gîdinți, 1);
- *ẑu̯oi̯* (BT, Talpa, 1; SV, Liteni, 1), *ẑu̯ói̯a* (SV, Vicovu de Sus, 3);
- *zîumătáti* (IS, Romaneşti, 4; SV, Crucea, 2), *ẑumá* „jumătate" (BT, Păltiniş, 4; VS, Mărăşeşti, 5), *zîumáți* (SV, Frătăuții Noi, 1).

Menționăm că *ẑ* apare alternativ cu *j*[1]. Fonetismul arhaic *ĝ* nu este bine reprezentat în Crişana, preferându-se, în general, fonetismul literar *j*: *jos*, *joi̯*, *joc*, *jucá*, *juníŋcă*. Africata prepalatală *ĝ* s-a păstrat, neevoluând la constrictiva *j*, doar în Țara Oaşului şi, sporadic, în Țara Moților[2]. Consemnăm forma evoluată la constictiva *j* în următoarele locații: *junîcâ*, BT,

---

graiurile moldoveneşti şi bănățean, dat fiind faptul că orice *ĝ* se pronunță fricativ în Moldova (*ẑ*) şi în Banat (*ź*). De exemplu *ẑoc* (< *iocum* sau *ioco*), *ẑug* (< *iugum*), *aẑuŋg* (< *adiungo*) etc.

[1] De exemplu, răspunzând la întrebarea *Cum ziceți la o vițea de 2-3 ani?*, şapte dintre cele nouă persoane anchetate în comuna Vicovu de Jos conservă fonetismul arhaic – doar sub. E, b, 12 ani şi sub. H, b, 65 de ani, fost învățător, pronunță cu constrictiva *j* (*júŋcâ*, *junícâ*), ultimul subiect precizând şi varianta cu fonetismul regional: *ẑúŋcâ* (*să spúnį di fapt*)-, în timp ce toate persoanele anchetate în comuna Mănăstirea Humorului conservă în vorbirea lor fonetismul arhaic; doar sub. D, f, 48 ani pronunță cu constrictiva *j* (*junícâ*), iar sub. G, b, 53 de ani, după ce răspunde *ẑúŋcâ*, completează *în̯_ loc de junícâ*.

[2] De exemplu, din 19 subiecți anchetați în comuna Gîrda de Sus, județul Alba, la întrebarea *Cum îi ziceți la o vițea de 2-3 ani?*, doar trei (b, 71 de ani, 8 clase, f, 65 de ani, 4 clase şi b, 12 ani) răspund *ẑuníŋcă* şi doi (b, 86 de ani, 4 clase şi f, 70 de ani, 4 clase) răspund *ĝuníŋcă*, ceilalți preferând fonetismul literar *j* (printre aceştia aflându-se vorbitori de toate vârstele şi categoriile socio-culturale).

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

Coţuşca, 1), *ajuɲ̂ɛ́ų* (BT, Lozna, 6), *ajut*, *joc* (BT, Lozna, 7), *jų́os* (IS, Ursăreşti, 1), *jucá* (SM, Odoreu, 7). Consemnăm forma evoluată la constictiva *j* în următoarele locaţii: *jucáų* (AB, Vinţu, 2); *jug* (AB, Căpîlna, 4), *ajutát* (BC, Căiuţi, 5), *jumátį* (BC, Căiuţi, 6; BT, Vorona, 2), *ajútį* (BC, Filipeşti, 2), *jų̇os* (BC, Vîlcele, 3, 4), *jį̇umáţa* (GL, Matca, 2, 3), *jos* (HN, Dealul Babii, 3; SM, Odoreu, 1), *s-ajúŋgâ* (NT, Gîdinţi, 1, f, 69 de ani, 8 clase), *ajútâ* (NT, Sagna, 3), *ajuɲ̂ɛ́m* (NT, Bălţăteşti, 1), *jos* (NT, Adjudeni, 3), *jǫ́că* (SM, Odoreu, 3), *ajutát* (SM, Odoreu, 4), *ajúŋ̆ɡ́ɛ* (SV, Pîrteştii de Sus, 1), *jų̇os*, *jumătáti* (SV, Frătăuţii Noi, 3, f, 45 de ani, 10 clase), *ajuɲ̂ɛ́* (SV, Boroaia, 1, b, 50 de ani, 12 clase), *jumătá_dį zî* (SV, Fîntîna Mare, 5), *jos* (SV, Broşteni, 1; VS, Vutcani, 1).

1.2. *Africata sonoră* ʤ

Fonetismul ʤ reprezintă un stadiu intermediar între latinescul *d* (urmat de *ĕ*, *ī*, *i̯*, *i*, flexionar) şi *z* din dacoromâna literară şi din unele graiuri dacoromâne. În graiurile dacoromâne, africata sonoră *ʤ* apare răspândită într-o arie compactă mai largă, care cuprinde Basarabia, Bucovina, nordul Moldovei, nord-estul Transilvaniei (în Bistriţa Năsăud) şi Maramureşul şi într-o arie mai restrânsă, formată din Banat şi nord-vestul Olteniei (*grumáʤ*, *spînʤur*, *búʤă*, *flămînʤésc*), în multe dintre punctele în care este consemnată, africata *ʤ* apărând ca reflex al sonorizării lui *ţ* în fonetica sintactică (*cîʤ‿vreį* „cîţi vrei”, *îʤ‿va da* „îţi va da”, *fraʤ‿de sîñge / sîɲ̂e* „fraţi de sînge”). Astăzi, fonetismul arhaic *ʤ*[1] se păstrează sporadic, în Moldova de nord şi în Bucovina (mai ales în judeţele Suceava şi Botoşani, dar şi în unele puncte din judeţele Vaslui şi Iaşi), în marea majoritate a cazurilor evoluând la constrictiva *z*, vârsta şi condiţia socială nefiind un criteriu de delimitare a variaţiei diageneraţionale. Dacă în urma înregistrărilor efectuate în vederea elaborării *NALR. Moldova şi Bucovina* a fost consemnată conservarea fonetismului arhaic *ʤ* (*grinʤ*, *mînʤ*, *mn’ɛ́ʤ*, *rînʤă*), în vorbirea contemporanilor din Bucovina, cu unele excepţii, fonetismul arhaic a evoluat la constrictiva dentală z (*mîɲ̇z*, *rîɲ̇zâ*) nu doar la subiecţii mai tineri[2], ci şi la subiecţii în vârstă[3].

Exemplificăm din corpusul de faţă câteva situaţii de conservare a fonetismului arhaic *ʤ*: *ʤîŝɛ́*, *urʤálâ* (BT, Coţuşca, 5, f, 78 de ani, 4 clase), *frúnʤâ* (BT, Vorona, 2, 3); sî nį *biniįcuvintéʤâ* (BT, Talpa, 1, f, 86 de ani, fără studii), *ų̇urʤắm* (IS, Răchiteni, 2), *ʤĺ́lį* (IS, Răchiteni, 4), a dų̇óų̇a *ʤî* (SV, Mihoveni, 2, f, 56 de ani, 4 clase), *urʤît*, *urʤîtóri* (SV, Pîrteştii de Sus, 1, f, 51 de ani, 10 clase), *pĺ́nʤălį* „pânzele”, *raʤlóĝ* „răzlogi”, *ratiʤám* „retezam” (SV, Pîrteştii de Sus, 3, f, 51 de ani, 10 clase), *pĺ́nʤă* (SV, Pîrteştii de Sus, 3, f, 88 de ani, 4 clase; SV, Vicovu de Sus, 2, 3; SV, Straja, 3), ų̇o‿ŋcalʤîm, *brînʤâ*, *frúnʤ*, *aragáʤ* – fonetism

[1] Fonetismul *ʤ* apare încă în cuvinte latine, care conţineau un *d* urmat de *iot* (provenit din *ĕ*, *ī* , *i* flexionar sau din *e*, *i* în hiat - *auʤîm* < *audimus*; *ʤăŝi* < *dĕcem*; *ʤî* < *dīes*; *ʤîc* < *dīco*; *auʤ* < *audīs*; *frunʤâ* < *frondea*) şi în câteva cuvinte din substrat (*mînʤ*, *búʤâ*, *máʤări*, *brînʤâ, spînʤur*).

[2] Fonetismul arhaic a fost totuşi întâlnit în anchetele noastre şi la câţiva copii de gimnaziu din Sucevţa şi din Vatra Moldoviţei, explicaţia fiind legată de achiziţia materialului lingvistic a acestora de la bunicii cu care locuiesc, părinţii aflându-se de ani buni în străinătate.

[3] La întrebarea *În ce macină pasărea grăunţele?* toţi subiecţii anchetaţi din Vicovu de Jos au răspuns *gúşă*, doar sub. I, b, 43 de ani răspunde *rîɲ̇zâ* [K] *rînʤâ*. La întrebarea *Ce fată iapa?* doar trei subiecţi au răspuns *mînʤ*, *mînʤúc*. Mai mult, dacă în răspunsurile la întrebările indirecte adresate subiecţilor din comuna Mănăstirea Humorului fonetismul arhaic este înlocuit de constrictiva z, şi întrebarea suplimentară, de tipul *spúneţi şi mînʤ* sau *rînʤă?*, înregistrează răspuns negativ.

BDD-V1675 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

analogic, creat prin extinderea fonetismului arhaic şi la împrumuturi noi, probabil de la forma de plural, care s-a extins la radical (SV, Straja, 1), *brînḑa*, *sî-ŋcalḑăştį*, *ḑăru*, *ḑîlį* (SV, Straja, 2, f, 50 de ani, studii superioare), *ḑîs*, *vaḑút* (SV, Straja, 4, 7), *Dumnaḑău* (SV, Straja, 4, 6) *sę́ptiḑâș*, *bu̯otiḑá*, *ḑę́strę̯a* (SV, Straja, 5), *audę́m*, *ș̂inḑâș*, *ca d út* (SV, Straja, 6), *ḑîș̂ę́* (SV, Straja, 7), *îŋcalḑít* (SV, Vicovu de Sus, 1), *ḑîs*, *ḑílį*, *ḑâ* (Vicovu de Sus, 1), *îŋcalḑăştį*, *ḑăru*, *brínḑa*, (SV, Vicovu de Sus, 2), *ḑílį*, *urḑę̯a* (SV, Vicovu de Sus, 3), *patruḑâș* (SV, Vicovu de Sus, 4), *ḑéstri̯a*, *ḑîș̂ę́*, *aşaḑá* (SV, Vicovu de Sus, 6), a du̯ói̯li̯a *ḑî*, *vaḑút*, *lóbiḑílį* „lobodele” (SV, Frătăuții Noi, 1), *tîrḑîu*, *ńéḑu*, *ḑéstri* (SV, Frătăuții Noi, 2), *ḑîc* (SV, Frătăuții Noi, 4; SV, Broşteni, 4; VS, Vetrişoaia, 4), *déstri̯a* (SV, Frătăuții Noi, 5), *audę́m*, *ș̂eḑâș*, *ĉinḑâș* (SV, Frătăuții Noi, 6), *urḑắi* (VS, Mărăşeşti, 3), *spuḑ*, *ḑáhăr*, *ḑáhări* (VS, Mărăşeşti, 5, f, 94 de ani, 4 clase), *ḑílli* (VS, Vetrişoaia, 2, f, 64 de ani, 7 clase), *tunḑ* (VS, Vetrişoaia, 4, f, 63 de ani, 6 clase), *ḑăhár*, *brínḑa*, *frunḑâ* (VS, Popeni, 2, f, 89 de ani, 4 clase), *ḑăși* (VS, Vutcani, 1, f, 66 de ani, 4 clase).

În comuna Matca, judeţul Galaţi, fenomenul este sporadic, doar unul singur dintre subiecţii anchetaţi conservă fonetismul arhaic *ḑ* (*ḑîși* – GL, Matca, 4, f, 72 de ani, 4 clase). Fenomenul este consemnat tot izolat şi în localitatea Petrila (judeţul Hunedoara), la doi dintre subiecţii anchetaţi: *ḑiśá* (HN, Petrila, 2, f, 62 de ani, 6 clase), *ḑi* (HN, Petrila, 3, b, 53 de ani, 8 clase).

În celelalte judeţe, cum ar fi, Satu Mare, Alba, Hunedoara, Covasna, Bistriţa Năsăud, Bacău, Neamţ, Galaţi africata sonoră evoluează la constrictiva *z*, nemaifiind utilă exemplificarea cu fonetismele literare, mult prea numeroase.

Spre deosebire de subdialectele bănăţean, moldovean şi maramureşean, în Crişana (cu excepţia câtorva puncte din Oaş şi din aria de tranziţie din sud-est) nu apare fonetismul arhaic *ḑ*, care s-a fricativizat la *z*, fiind, din acest punct de vedere, mai apropiat de subdialectul muntean şi de limba literară: *Dumńezău̯*, *zúu̯a*, *búză*. Spre exemplu, la întrebarea *Ce rămâne din lapte după ce s-a ales caşul?*, adresată unui număr de cc. 30 de persoane din zona Scărişoara, Gîrda de Sus, Arieşeni, toţi subiecţii răspund *zăr*, cu africata dentală fricativizată.

2. Alte fonetisme arhaice

Păstrarea lui *ă* neasimilat la *e* sau *o* în cuvinte de origine latină (*părete* < lat. *paries*, *-etis*) este consemnată în câteva puncte nordul Moldovei şi din judeţul Alba: *părę́ți* (AB, Căpîlna, 1; BT, Păltiniş, 5); *părę́ță* (BT, Talpa, 1) *părį̯ę́ți* (SV, Crucea, 3), *părį̯ę́ț* (VS, Mărăşeşti, 1); *ă* este fonetism arhaic, reflex al unui *a* etimologic (lat. *paries*, *-tis*); în Bucovina întâlnim şi forme cu vocala *a* în locul posterioarei nelabiale: *parę́ți* (SV, Straja, 5; SV, Frătăuții Noi, 3).

Se păstrează *u̯*, în partea de sud a Moldovei şi în majoritatea graiurilor crişene, mai ales după consoane simple – *u̯ospătu̯* (AB, Căpîlna, 3), *sucitóru̯* (AB, Căpîlna, 6), *fácu̯* – GL, Matca, 4), dar şi *-u* silabic etimologic în forme de singular nearticulat, având consoana precedentă muiată (*vi̯itóri̯u* – SV, Mihoveni, 3, b, 100 de ani, 3 clase; *pădurári̯u*, *brigādíri̯u* – SV, Liteni, 2).

Dacă păstrarea lui *į* final afonizat în forme de singular este un fenomen general, fiind întâlnit în toată Moldova şi în Bucovina, dar şi în judeţul Alba (*morári*, *pădurári*, *ştergári*, *boi̯eri*, *k'iperi*, *cupți̯ori*, *harmasári*; vezi şi *cuptóri* – AB, Căpîlna, 6; *pipi̯éri* – IS, Ţibana, 4;

BDD-V1675 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

cuptióri – NT, Gîdinți, 2; *prizoniéri* (sg.) – NT, Ruginoasa, 2; *k'eptári* – NT, Adjudeni, 1; *k'iperi* – SV, Crucea, 2; *cuptiuóri* – SV, Straja, 1, SV, Vicovu de Sus, 1; un *ştiargári* – SV, Vicovu de Sus, 5, 6, SV, Frătăuții Noi, 4; *k'aptári* – SV, Frătăuții Noi, 4; *dáhări*, *cuptiuori* – VS, Mărăşeşti, 5), diftongul *iu* este consemnat în jumătatea sudică a Moldovei, în corpusul de față fiind întâlnit şi în partea ardelenească a județului Alba (*cuptoriu*, *sucitóriu* – AB, Căpîlna, 6).

Se păstrează *î* etimologic, în *cíni*, *píni*, *míni*, fără a se produce anticiparea elementului palatal: *cíni*, *cíni* (NT, Tețcani, 4; SV, Crucea, 4); *píni* (BT, Lozna, 5; BT, Talpa, 1; SV, Vicovu de Sus, 1; VS, Mărăşeşti, 1; IS, Țibana, 3), *píne* (VS, Popeni, 2); *míni* (GL, Matca, 8; SV, Frătăuții Noi, 6; SV, Rădăşeni, 1); *míni* (BC, Asău, 1; BT, Talpa, 2; SV, Crucea, 3; VS, Vetrişoaia, 4); anticiparea elementului palatal este o inovație specifică graiurilor munteneşti cu circulație în Oltenia, sudul Transilvaniei şi în unele părți ale Munteniei[1].

Păstrarea lui *î-* inițial în pronunțarea verbelor *ímbla*, *ímple*, *ímfla* şi în derivatele acestora reprezintă un fonetism etimologic: *îmblă* (lat. *á-* + *mbl* + voc., din lat. *ambulo*, -āre, a devenit *ă-*, **ămblu*, şi apoi *îmblu*, formă curentă în texte din secolul al XVI-lea; trecerea la forma *umplu* are loc după 1600) şi *împle* (lat. *ĭmpleo*, *implēre* a dat forma neatestată **emplo*, apoi *ămplu* şi *împlu*), *îmfla* (< lat. *inflare*): *îmblá* (BN, Ilva Mare, 5; BT, Păltiniş, 1, 2; SV, Straja, 5; SV, Vicovu de Sus, 3; SV, Frătăuții Noi, 5; SV, Broşteni, 1), *îmbláu* (SV, Fîntîna Mare, 1); *ímple* (HN, Dealul Babii, 1); *îmflaț* (BT, Talpa, 1); în limba scrisă în Moldova din secolul al XVI-lea sunt preponderente formele cu *î-* inițial, etimologice.

Forme mai apropiate de etimom, datorate păstrării lui *e* neaccentuat, ca în limba veche, întâlnim atât în graiurile ardeleneşti, cât şi în unele puncte din nord vestul Moldovei şi din Bucovina: *beséricã* (BN, Ilva Mare, 5, 7), *biséricã* (CV, Zăbala, 5; HN, Dealul Babii, 4; SV, Vicovu de Sus, 1); din forma veche românească *besearecă* (< lat. *băsĭlĭca*), diftongul *ea*, trecând la *e*, a pierdut o mare parte din caracterul său cel mai deschis, *a*, care a fost atras şi înglobat în elementul mai închis, *e*).

Se păstrează, în Ardeal şi în Bucovina, *é* în *căméşă*, fonetism care reprezintă o etapă veche în procesul de monoftongare la *e* a diftongului *ea*, înaintea unui timbru palatal (deschiderea vocalei *e* reprezintă o fază intermediară între diftongul *ea* şi vocala *e* înainte de secolul al XVI-lea[2]: *căméşă* (BN, Ilva, 7; SV, Straja, 3), *camiéşâ* (SV, Straja, 5; SV, Vicovu de Sus, 3; SV, Broşteni, 2).

În majoritatea graiurilor ardeleneşti, mai puțin în sud-estul Transilvaniei, în Banat, dar şi în câteva puncte din Bucovina (la fel ca în dialectele sud-dunărene: ar. *crep*, mr. *crep*, ir. *krepu*) se menține *e* în formele verbului *a crăpá* (şi în cuvintele derivate din acest verb, cum ar fi în *crepătúră*, *crepi*, *crepám*): le *crepá* (BN, Ilva Mare, 5), din lat. *crepare*.

Se păstrează vocala *e* nevelarizată după bilabiala *b*, în exemple precum *beútă* (AB, Căpîlna, 2); fenomenul se păstrează şi în graiuri vorbite în centrul, sudul şi nord-vestul Transilvaniei[3].

Fonetismul *e* din *famélie* (NT, Bălțăteşti, 3) păstrează forma mai apropiată de etimon (lat. *familia*); până în secolul al XVII-lea se păstrează sensul etimologic, chiar dacă forma la care ajunsese putea duce la confuzia sensului cu cel de *femeie* („să meargă omul la besearecă co toată fomeaia să se roage cu frică şi cu grije"; „se fie fămeaia lui în pagubă, într-o sămânță se piiaie numele lui" (*Palia* I, II, 2005, 2007).

[1] Vezi Gheție (1975: 111).
[2] Vezi, în acest sens, Ivănescu (1947: 234).
[3] Vezi Frățilă (2005: 41).

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

Păstrarea vocalei *e* în *demineȩáță* (SM, Odoreu, 1) apropie forma utilizată de etimon (lat. **demanitia*); forma este consemnată la sfârşitul secolului al XVI-lea în *Palia de la Orăştie* (1582) şi la începutul secolului al XVII-lea în *Cronograful* lui Moxa (1620).

I este conservat în *périnâ* (SV, Straja, 2), *périnį* (SV, Vicovu de Sus, 1, 6), forme populare, care conservă forma etimologică, fără sincoparea lui *i* dintre lichidă şi oclusiva nazală, din sl., sb. *Perina*.

Substantivul *preot* din limba literară actuală avea în textele vechi din secolul al XVI-lea (vezi *Palia de la Orăştie*) forma *preut*, pl. *preuți*, derivatul *preuției*, vb. *a preuți* (etimonul este lat. *presbiterum* > **preutru* > *preutu*, prin trecerea lui *-bt-* la *ut* şi disimilația *r-r>r*, la fel ca în cazul *fratrem* > **fratre* > *frate*); în textele analizate, întâlnim, mai ales în Bucovina şi în partea de nord-vest a județului Botoşani, în vecinătatea județului Suceava, forme vechi româneşti, care păstrează posterioara labială închisă: *preuțít* (BT, Lozna, 5), *préutu* (SV, Straja, 5; SV, Vicovu de Sus, 4).

În Bucovina întâlnim păstrarea lui *n'* nedisimilat în *fan'ínă* (SV, Straja, 1, 6; SV, Vicovu de Sus, 1; SV, Frătăuții Noi, 5, 6), se păstrează *n* din forma arhaică *fanină* (din fonetismul etimologic *farina*), creat prin asimilarea consonantică regresivă *r-n* > *n-n*.

Păstrarea lui *m* în *(a) rumpe* (< lat. *rumpere*), fonetism justificat etimologic şi întâlnit în câteva puncte din Bucovina: *rumpȩáį* (SV, Vicovu de Sus, 3).

Vocala a din *nacáz-uri* (IS, Andrieşeni, 4; NT, Bălțăteşti, 3; SV, Vicovu de Sus, 1), *nacajítâ, nacajắşti* (SV, Vicovu de Sus, 1) este justificată etimologic (din sl. *nacazŭ*).

Vocala deschisă accentuată *ę́* din *lę́țuri* (GL, Matca, 7) se justifică prin originea maghiară a termenului (magh. *léc*).

Verbul latinesc *eradīco, -āre* a cunoscut, din secolul al XVI-lea (în *Palia de la Orăştie* nu se întâlnesc variante cu *i*), trecerea vocalei *á* la *ă*, urmare a durificării lichidei vibrante *r* în *rădic*; fonetismul *ă*, care în Bucovina se deschide la *a*, din *radíca* „a ridica" (SV, Vicovu de Sus, 2) reprezintă o formă mai apropiată de etimon.

Fonetismul *ă* din forma *măstácăn* (HN, Dealul Babii, 3) este justificat etimologic, fiind mai apropiat de etimoanele latineşti şi greceşti (lat. *mastichinus*, respectiv *gr. μαστίχινος*).

Verbul *a tulbura* (< lat. *tŭrbŭlo, -āre*) cunoaşte varianta etimologică, cu *-rb-*: sâ *túrburâ* (NT, Sagna, 3).

Păstrarea lui *i* din *iŋ'g'ețít* (SV, Boroaia, 3), se *iŋgrụ́să* (AB, Vințu de Jos, 4) fără velarizarea în context nazal, conduce la pronunțarea unor forme mai aproapiate de etimoanele corespunzătoare (lat. *inglaciare*, respectiv lat. **ingrossiare* < *grossus*);

Forma *sâ aşȩázâ* (SV, Vicovu, de Sus, 2) păstrează diftongul *ȩa* creat de legea fonetică (lat. **assediare* din *sedere*).

Forma *săpón* (HN, Dealul Babii, 2) este rezultată prin contaminația formelor *sopon* şi *săpun*, iar fonetismul *o* ar putea fi etimologic, din magh. *szappan, szappon*[1].

Se păstrează fonetismul *h* din *haṛáî* (BC, Căiuți, 1; GL, Matca, 7), arac, din ngr. *haráki* (proteza laringalei *h* având explicație etimologică).

Forma *k'işliác* (BT, Coțuşca, 2; BT, Talpa, 2), cu velara surdă în poziție finală, însemnând lapte prins (din ucr. *Kysljak*) este utilizată în nordul țării, păstrând forma mai apropiată de etimon, deşi forma actuală, menționată în dicționare, este *chişleag*, cu velara sonorizată).

[1] Vezi Turculeț (2002: 107).

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

Forma *u̯árâ* pentru „oră” (SV, Vicovu, de Sus, 2) este arhaică, întrucât păstrează diftongul dictat de legea fonetică (din lat. *hora*).

Menținerea diftongului *u̯á* în pronumele de dativ plural *nouă*, la fel ca în textele din secolul al XVI-lea: *nu̯áu̯â* (SV, Straja, 6).

Fonetismul *ę din ș*ę*pti*ₔ*ăs* (SV, Straja, 5), *ș*ę*pți* (SV, Straja, 7; SV, Frătăuții Noi, 6), reprezintă o etapă veche în procesul de monoftongare la *e* a diftongului *ęa*, fiind mai apropiat de etimon (din lat. *septem*).

Întâlnim în corpusul de față și forme ale numeralului cardinal *doi*, *două* diferite de cele actuale, care conservă diftongul *u̯á*: *du̯áu̯â* (SV, Straja, 2; SV, Vicovu de Sus, 1, 2, 6), *du̯áu̯îșpi* (SV, Frătăuții Noi, 4), forme întâlnite în texte din secolul al XVI-lea.

Fonetismul *u* din *rúlâ* (SV, Straja, 1) are justificare etimologică, din magh. *Rula*.

Substantivul *mî́nă* are pluralul cu terminația de neutru *mî́nuri* (SV, Straja, 1, f, 73 de ani, 8 clase), de la forma etimologică de singular *mînu* (lat. *manus*) sau din pluralul vechi românesc *mînu*.

Forma populară a adverbului *amu* (SV, Frătăuții Noi, 5) se explică prin căderea velarei *c* din forma veche *acmu* (< lat. *eccúm-modo*), neîntâlnită în Palia de la Orăştie, dar atestată în numeroase ocurențe în Biblia de la Bucureşti, unde apare inclusiv sub forma semnalată în corpusul de față (*acmu*, *amu*).

Forma compusă *u̯árecănd* „cândva, odinioară” (SM, Odoreu, 2), cu *oare* (< volet > **voare* > *vare* > *oare*) + adverbul relativ, este prezentă în unele texte din secolul al XVI-lea reprezentând graiuri diferite.

O serie de forme uşor diferite de cele actuale au, de asemenea, justificare etimologică, fiind mai apropiate de etimon: *ț*îgárį, *ț*îgár*i̯a* – SV, Frătăuții Noi, 7 (germ. *Zigarre*); *sâ prăș*aș*ti* „prășește” (bg. *praša*); *ḑ*áhărį (VS, Mărășești, 5), ngr. *zahari*.

În *i̯erá* viu̯oṛ (SV, Vicovu de Sus, 3) întâlnim imperfectul arhaic, fără *-u* analogic (în perioada românei literare vechi, marea majoritate a textelor cunosc doar formele fără *-u* analogic).

Formele analogice de conjunctiv (specifice astăzi Moldovei, Transilvaniei de nord şi Banatului), de tipul *sâ st*ę*i̯i* (BC, Căiuți, 3; SV, Pîrteștii de Sus, 2), (să) *st*i̯é*i̯i* (BT, Coțușca, 1); sâ *d*i̯é*i̯i* (BT, Coțușca, 3; NT, Borlești, 2) existau în graiurile moldovenești de pe la începutul secolului al XVII-lea[1].

Deşi mai mult ca perfectul în formă perifrastică de tipul *am fost mers*[2] este un timp destul de rar utilizat de către vorbitorii actuali (care preferă în general perfectul compus), astfel de forme, alcătuite din perfectul compus al verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat, sunt consemnate, sporadic, în partea de nord a Moldovei şi în Transilvania: *u̯or fu̯ost mutát* (sî́rmu) (AB, Căpîlna, 2), *s-u̯o fu̯ost preuț́t* (BT, Lozna, 5); în textele din secolul al XVI-lea, astel de forme apar în toate variantele literare, dar mai ales în cele nordice şi în cea bănățean-hunedoreană (vezi *Palia*, I, II, 2005, 2007).

SURSE

„Corpus de texte dialectale”, în: Guia, Sorin, 2014, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Iași, Editura Vasiliana ’98, p. 163-382.

[1] Vezi Frâncu (1971: 261-276).

[2] Vezi Frâncu (1997: 139).

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)

Palia, I, II, 2005, 2007 = *Palia de la Orăştie (1582)*, I, II, ediție de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton şi Sorin Guia, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

BIBLIOGRAFIE

Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Frățilă, Vasile, 2005, *Graiul de pe Tîrnave*, Blaj, Editura Astra.

Frâncu, Constantin, 1971, „Vechimea şi răspândirea formelor *să deie, să steie, să beie, să ieie*, în graiurile dacoromâne", *Studii şi cercetări lingvistice*, XXII, nr. 3, p. 261-276.

Frâncu, Constantin, 1997, cap. *Morfologia*, în Gheție, Ion (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheție, Ion, 1994, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Guia, Sorin, 2014, *Dialectologie română. Studii şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Vasiliana □98.

Iordan, Iorgu, 1927, „Un fenomen fonetic românesc dialectal: **ă** neaccentuat > **a**", *Revista filologică*, 1, p. 117-154.

Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Ivănescu, G., 1947, *Probleme capitale în vechea română literară*, Iaşi.

Puşcariu, Sextil, 1959, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, Bucureşti.

Rusu, Valeriu, 1977, *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

Rusu, Valeriu (coord.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul românesc.

Turculeț, Adrian, 2002, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

ARCHAIC SOUNDS IN PRESENT DACO-ROMANIAN

(*Abstract*)

In this article, I shall present some archaic sounds found in a couple of dialect texts that I have registered since the beginning of the XXI-st century in 60 investigation points, texts which are now included in a corpus whose purpose is to reflect the present situation of the subdialects of Daco-Romanian. Everyone can observe that the archaic sounds can occur next to the literary ones at the same person, but I should add that the variation depends on the nature of the speaker, the sociolinguistic variables and the communication situation itself. Sometimes, one speaker uses both kinds of forms, even in the same sentence; he or she may resort to corrections, thus revealing the true knowledge of both forms and also the intention of bringing out or disguising the archaic forms.

BDD-V1675 © 2015 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:45 UTC)